

UOT 336

DOI 10.30546/JIECM.2025.1.0150

MALİYYƏ GÖSTƏRİCİLƏRİNİN EKONOMETRİK TƏHLİLİ ÜSULLARI

¹Şəlalə Nürəddin qızı Nəbiyeva, ²Fəxriyyə Ələddin qızı İbrahimova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

¹elekberlimehemmed@mail.ru, ²abdullayevafexriyye23@gmail.com

Xülasə. Məqalədə ekonometrik modellərdən istifadənin xüsusiyyətləri, onların populyarlığının səbəbləri müzakirə olunur, həmçinin ekonometrik modellərin qurulması zamanı yarana biləcək əsas problemlər müəyyən edilir.

Açar sözlər: ekonometrika, ekonometrik təhlil, ekonometrik təhlil üsulları, maliyyə göstəriciləri, struktur modellər, funksional modellər.

Giriş. Hazırda biznes şərtlərinin sürətli dəyişilməsi müşahidə olunur, bir çox təşkilat rəqabətə tab gətirə bilmir, böhran vəziyyətində olur və fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalır [1].

Nəticədə, səmərəli fəaliyyət göstərmək üçün sahibkarlıq subyektləri müəssisənin inkişaf perspektivləri haqqında vaxtında və etibarlı məlumat almalı, bununla da müəyyən vaxtda təşkilatın maliyyə sabitliyindən xəbərdar olmalıdırlar.

Gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək üçün təşkilatın fəaliyyət göstəricilərinin təhlili istənilən təşkilat üçün aktualdır.

Bu gün təşkilatın fəaliyyətində ekonometrik təhlil və modelləşdirmə metodlarından tez-tez istifadə edilmir. Bununla yanaşı iqtisadi proses və hadisələrin hərtərəfli təhlili və proqnozlaşdırılması üçün iqtisadi və riyazi modellərdən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

İstifadə olunan modellər arasında iki növ var: struktur və funksional.

Struktur modellər:

- təsərrüfat obyektinin texniki-iqtisadi təşkilini, onun tərkib hissələrini və daxili parametrlərini əks etdirir.

- Bu sinfə sənayelərarası balans modelləri, optimallaşdırma modelləri, ehtiyatlarla idarəetmə modelləri və s.

Funksional modellər:

- obyektin daxili strukturu haqqında əlavə məlumat daxil etmədən tədqiq olunan çıxış və giriş parametrləri arasında qarşılıqlı asılılığın qurulması nəticəsində onun davranışını xarakterizə edir.

- Funksional modellərə reqressiya tənlikləri və eyniliklər sistemləri olan ekonometrik modellər daxildir və onların hər biri tədqiq olunan bir göstəricini müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

- bəzi tənliklərdə dəyişən kimi çıxış edən göstəricilər digərlərində digər dəyişənlərin qiymətlərinə təsir edən arqument kimi istifadə olunur.

Dar mənada ekonometrik modellər müəyyən bir zaman dövründə təşkilatda baş verən proseslərin ehtimal xarakterini nəzərə alan tənliklər sistemləridir. Ekonometrik modelin tənliklərinə təsadüfi dəyişənlər də daxildir və onun komponentləri zaman sıraları nəzərə alınmaqla, həmçinin seçmə verilənlər əsasında statistik şəkildə təqdim edilir. Birtərəfli istifadə, həmçinin nəzərdən keçirilən metodların ziddiyyəti əldə edilən hesablamaların etibarlılığının azalmasına kömək edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu modellər bir-birini tamamlayır və təsərrüfat subyektinin vəziyyəti haqqında daha dolğun təsəvvür əldə etməyə imkan verir. Bu onunla izah olunur ki, struktur modelləri qurarkən xarici amilləri tənzimləmək üçün sistemdə mümkün dəyişikliklər haqqında məlumat əldə etmək olar, funksional modelləri öyrənərkən isə obyektin daxili strukturu haqqında fərziyyələr yaranır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, iqtisadi strukturun təhlili üçün vahid model hələ formalaşmayıb, buna görə də bir sistemdə bir neçə ekonometrik və optimallaşdırma modelinin eyni vaxtda istifadəsi bazar şəraitində iqtisadi inkişaf meyillərini hərtərəfli təsvir etməyə imkan verir.

Şəkil 1də ekonometrik modellərdən istifadənin cari səbəbləri təqdim edilmişdir.

**Təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin təhlilində
ekonometrik modellərdən istifadənin xüsusiyyətləri**

ekonometrik təhlil hansı makroiqtisadi göstəricilər arasında asılılıqların yarandığını, iqtisadi hadisələr arasında əlaqələrin və qarşılıqlı əlaqələrin analitik xarakterini və onların ədədi dəyərlərini müəyyən etməyə imkan verir.

ekonometrik modellərdən istifadə iqtisadi inkişafın mənalı təhlilinə və proqnozlaşdırılmasına imkan verir

hərtərəfli ekonometrik modellər birlikdə davam edən struktur və dinamik inkişafı əks etdirir

Şəkil 1. Təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin təhlilində ekonometrik modellərdən istifadənin xüsusiyyətləri

Ekonometrik modellərdən istifadənin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, ekonometrik metodlar bir anda bir neçə variantı təhlil etmək imkanı verir ki, bu da sahibkarlıq subyekti üçün inkişaf variantlarının nəticələrini müəyyən etməyə imkan verir və eyni zamanda nəzərə alınan göstəricilərin uyğunluğunu təmin edir. Cəmiyyətdə iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi mexanizmi (istehsal, mübadilə, istehlak) bir çox mərkəzləşdirilmiş və muxtar qərarlarla əlaqəli olduğundan, makro səviyyədə yekun nəticələrini müstəsna olaraq stoxastik proseslər kimi təsvir etmək olar. Məhz bu proseslərin modelləşdirilməsi üçün ekonometrik təhlil nəzərdə tutulur.

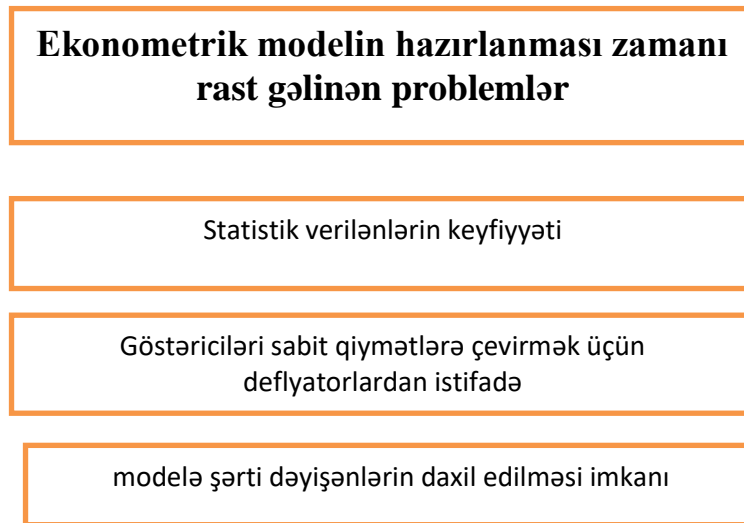
Bundan əlavə, ekonometrik modellər iqtisadi inkişafın nisbətlərinin monitorinqinin effektiv üsuludur [4].

Təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin təhlili zamanı ekonometrik modellərdən istifadənin əsas məqsədi effektiv proqnozlaşdırma metodunu əldə etməkdir. Bundan əlavə, mövcud ekonometrik modellər təkcə proqnozlaşdırma sahəsində deyil, həm də idarəetmə qərarlarının qəbulunda və ayrı-ayrı subyektlər (ölkənin) üçün inkişaf strategiyalarının işlənilməsində istifadə oluna bilər [4].

Ekonometrik təhlil metodikasına daxildir:

- zaman sıraları məlumatlarının keyfiyyət təhlili;
- müvafiq zaman sıraları üçün trend növlərinin və mövsümi komponentlərin seçilməsi;
- model parametrlərinin müəyyən edilməsi və onların adekvatlığının təhlili;
- müvafiq göstəricilər üzrə proqnozların hazırlanması.

Təcrübədə ekonometrik modeli hazırlayarkən çox vaxt bir sıra səbəblərlə bağlı problemlər yaranır (şəkil 2).

Şəkil 2. Ekonometrik modelin hazırlanması zamanı rast gəlinən problemlər

Şəkil 2-də təqdim olunan birinci problemi nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, verilənlərin keyfiyyəti bir neçə amildən asılıdır:

- müşahidə üsullarından keçidlə əlaqədar baş verən dəyişikliklər;
- ilkin uçotun tənzimlənməməsi;
- məcmu göstəricilərin hesablanması metodoloji məsələləri.

Göstəricilər arasındakı əlaqələri modelləşdirərkən standart funksiyalar nəzərə alınır:

- məhsulların həcmi təşkilatın mövcud resurslarından asılılığını xarakterizə edən istehsal;
- resurs qoyuluşlarının həcmi istehsal gəlirindən və ya istehsal edilmiş məhsulun həcmindən, əsas fondlara və amortizasiya ayırmalarına olan tələbat arasında ki asılılığı əks etdirən investisiya;
- tələb və istehlak funksiyaları.

Bu tənlilər subyektin fəaliyyətinin müxtəlif göstəriciləri arasında əlaqə qurur. Baxılan funksiyalar və ya onların modifikasiyası bütün ekonometrik modellərin tərkib hissəsidir. Eyni zamanda, nəzərdən keçirilən funksiyaların strukturu hazırda tənzimlənmir, ekonometrik sistemə daxil edilmək üçün funksiyaların seçilməsi metodikasını müəyyən edilməmişdir. Buna görə də ekonometrik modellər qurarkən göstəricilər arasında əlaqənin ilkin mənalı iqtisadi təhlilinə ehtiyac var [4].

Beləliklə, müasir biznes şəraitində sahibkarlıq subyektlərinin təşkilatın vəziyyəti və inkişaf perspektivləri haqqında vaxtında, keyfiyyətli məlumat almaq son dərəcə vacibdir. Bu məqsədlə ekonometrik təhlil və modelləşdirmə üsullarından istifadə olunur. Bu üsullar subyektin inkişafının bir neçə variantını bir anda təhlil etməyə imkan verir və eyni zamanda nəzərdən keçirilən göstəricilərin uyğunluğunu təmin edir. Ekonometrik metodlar iqtisadi inkişafın nisbətlərinin monitorinqinin effektiv üsuludur. Üstəlik, ekonometrik metodların istifadəsində mümkün problemlərə, eləcə də modelləşdirmə prosesinin mürəkkəb şərtlərinə baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, ekonometrik modellər demək olar ki, yeganə alternativdir və həm proqnozlaşdırma, həm də simulyasiya hesablamalarının aparılmasında faydalı ola bilər.

Tədqiqatın obyektini və metodikasını. Ekonometrik təhlil üsulları, iqtisadi proseslərin və hadisələrin statistik və riyazi metodlarla təhlili üçün istifadə olunan üsullardır. Bu üsulların obyektini isə iqtisadi verilənlər və iqtisadi modellərdir.

Tədqiqatın məqsədi. Ekonometrik təhlil üsullarının məqsədləri müxtəlifdir və iqtisadi prosesləri daha yaxşı başa düşmək, təhlil etmək və proqnozlaşdırmaq üçün geniş spektri əhatə edir.

Tədqiqatın nəticələrinin müzakirəsi və təhlili. Ekonometrik təhlil üsulunun aparılması prosesində bir neçə əsas mərhələ var. Bu mərhələlər ardıcıl olaraq yerinə yetrildikdə, analizlər daha dəqiq və etibarlı olur.

Elmi yenilik. Ekonometrik təhlil üsulları iqtisadi proseslərin və əlaqələrin kəmiyyət təhlilini həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuş statistik və riyazi metodlardan istifadə edin bir sahədir. Bu üsullar iqtisadi nəzəriyyələri empirik məlumatlarla sınamaq, iqtisadi hadisələri proqnozlaşdırmaq və qərar qəbul etmə proseslərini dəstəkləmək üçün mühüm vasitələrdir. Ekonometrik təhlil üsullarının elmi yeniliyibir neçə sahədə özünü göstərir:

1. Model qurulması və parametrlərin qiymətləndirilməsi.
2. Yüksək ölçülü məlumatların təhlili.
3. Zaman sırası və panel məlumatların təhlili
4. İnsturmental dəyişənlər və məhdud informasiya maksimum ehtimalları
5. Qeyri xətti və dinamik modellər.
6. Praqnozlaşdırma metodları.

Bu elmi yeniliklər ekonometrik təhlil üsullarının iqtisadi proseslərin daha dərin və əhatəli anlaşılmasına daha dəqiq proqnozların və analizlərin aparılmasına töhfə verir. Ekonometrika sahəsindəki bu irəlləyişlər iqtisadi nəzəriyyələrin praktiki tətbiqini gücləndirir və iqtisadi siyasətlərin effektivliyini artırır.

Praktik əhəmiyyəti. Ekonometrik təhlil üsullarının praktiki əhəmiyyəti genişdir və müxtəlif sahələrdə istifadə edilərək iqtisadi qərarların qəbulunu və iqtisadi siyasətlərin formalaşdırılması dəstəkləyir. Bu metodların praktiki əhəmiyyətini daha ətraflı izah edək:

1. İqtisadi Nəzəriyyələrin test edilməsi.
2. Siyasi analizi və formalaşdırılmaşdırılması.
3. Proqnozlaşdırma.
4. Səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyən edilməsi.
5. Bazarlara nəzarət və tənzimləmə.
6. Maliyyə analizi

İqtisadi səmərəsi. Ekonometrik təhlil üsullarının iqtisadi səmərəsi, onların iqtisadi qərarların qəbulunda və iqtisadi siyasətlərin formalaşdırılmasında verdiyi dəstəkdən irəli gəlir. Bu üsulların iqtisadi səmərəsini daha dəqiq başa düşmək üçün bir neçə aspekti nəzərdən keçirmək olar:

1. Dəqiq və əsaslandırılmış qərar qəbul etmə-ekonometrik təhlil iqtisadi qərarların daha dəqiq və elmi əsaslandırılmış olmasına kömək edir.
2. Risklərin və qeyri-müəyyənliklərin azaldılması-proqnozlaşdırma və risk analizləri ekonometrik metodlarla daha dəqiq həyata keçirilir.
3. Səmərəli resurs ayrılması-ekonometrik təhlil dövlət və özəl sektorun resursları daha səmərəli şəkildə bölüşdürməsinə kömək edir.
4. Politikaların təsirinin qiymətləndirilməsi-hökumətlərin tətbiq etdiyi iqtisadi və social siyasətlərin nəticələri ekonometrik analizlər vasitəsilə qiymətləndirilə bilər.

Nəticə. Ekonometrik təhlil üsullarının nəticələri iqtisadiyyatda müxtəlif sahələrdə önəmli ola bilər. Bunlar aşağıdakılardır:

1. İqtisadi siyasətlərə yönəldilən tövsiyələr.
2. Məhsuldarlıq və effektivlik qiymətləndirilməsi.
3. Təchizat zərurətlərinin proqnozu
4. İqtisadiyyatda riskin qiymətləndirilməsi.

Bu nəticələr iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində strategiya və qərar alma proseslərinə dəstək verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Елисеева, И.И. Эконометрика: учебник для магистров. М: Издательство Юрайт, 2017-453 с.
2. Снатенков А.А., Исайчева Е.А. Статистический анализ финансовой устойчивости компаний производства пищевой продукции Российской Федерации// Азимут научных исследований: экономика и управление. 2020 Т.9 №4 (33), с.349-351
3. Цвиль, М.М. Эконометрический анализ финансовой устойчивости организации/М .М. Цвиль// Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук.-2016. №6-с.96-99
4. Эльдяева Н.А. Статистические методы анализа и моделирование развития домашних хозяйств/ Н.А. Эльдяева.- М.: ГОУ ВПО «Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова», 2016.-149 с.

УДК: 336

МЕТОДЫ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

¹Шалала Нураддин кызы Набиева, ²Фахрия Аладдин кызы Ибрагимова
Азербайджанский Государственный Аграрный Университет
¹elekberlimehemmed@mail.ru, ²abdullayevafexriyye23@gmail.com

Резюме. в статье рассматриваются особенности использования эконометрических моделей, причины их популярности, а также выявляются основные проблемы, которые могут возникнуть при построении эконометрических моделей.

Ключевые слова: эконометрика, эконометрический анализ, методы эконометрического анализа, финансовые показатели, структурные модели, функциональные модели.

UDC: 336

METHODS OF ECONOMETRIC ANALYSIS OF FINANCIAL INDICATORS

¹Shalala Nuraddin Nabiyeva, ²Fakhriyya Aladdin Ibrahimova
Azerbaijan State Agrarian University
¹elekberlimehemmed@mail.ru, ²abdullayevafexriyye23@gmail.com

Summary. the article discusses the features of using econometric models, the reasons for their popularity, and also identifies the main problems that may arise during the construction of econometric models.

Keywords: econometrics, econometric analysis, econometric analysis methods, financial indicators, structural models, functional models.

Redaksiyaya daxilolma: 20.11.2024

Çapa qəbul olunma: 15.04.2025

